

С. А. Іванчуккандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ У КОНТЕКСТІ ЙОГО АКТУАЛЬНИХ ДЕФІНІЦІЙ

Екоцентрична парадигма як певна теоретико-методологічна модель дозволяє наповнити освітній процес сукупністю ідей, поглядів, мотивацій, що висвітлюють екологічну сторону буття, а саме практику оптимальних стосунків у діаді «природа – людина». Статтю присвячено узагальненню результатів дослідження сутності базових понять екологічного виховання дітей дошкільного віку у науковому доробку (таких як екоцентрична парадигма, екологічна освіта, екологічне виховання, базові поняття екологічного виховання, екологічна культура). Проблематика статті має своєчасний та актуальний характер, що підтверджується діяльністю міжнародних організацій, які сприяють екологізації освіти, і документами нормативно-правового забезпечення екологічної освіти України. У контексті парадигми сталого розвитку обґрунтовано актуальність виховання екоцентричної поведінки особистості. Виявлено необхідність перегляду сучасних науково-практичних підходів до визначення сутності екологічного виховання дітей дошкільного віку та дослідження тенденцій його трансформації під впливом реалій сьогодення. Подано стислий аналіз дефініцій, що стосуються визначення сутності екологічного виховання, його мети, завдань і змісту і задають базовий напрям екологічного розвитку дитини в умовах екоцентричної парадигми. Доведено, що їхня еволюція відбувається у контексті поглиблення й уточнення уявлень про сутнісні характеристики, визнання системоутворювальної ролі екологічного виховання в умовах сталого розвитку суспільства шляхом гуманітаризації природознавчого знання й акцентування на вчинковому складнику екологічно вихованої особистості. Встановлено, що педагогічна трансформація поняття «екологічне виховання» та його системоутворювальних компонентів відбувалася в умовах переходу від антропоцентричної парадигми освіти до екоцентричної. Зміни поглядів на взаємодію природи і людини у попередні десятиліття зумовили переосмислення сутності та спрямованості майже всіх елементів екологічного тезаурусу і виокремлення головної тенденції екологічного виховання – виховання екологічно доцільної поведінки особистості. Вивчення сутності та змісту вказаного семантичного ряду є теоретико-методологічним підґрунтям подальшого дослідження.

Ключові слова: екоцентрична парадигма, екологічна освіта, екологічне виховання, базові поняття екологічного виховання, екологічна культура.

Постановка проблеми. Екологічна якість життя на екологічно вигідних і довгострокових засадах – нагальна потреба сучасної світової спільноти. У стратегію сталого розвитку мають бути гармонійно вписані освіта, виховання та навчання дітей і молоді, що висуває принципово нові вимоги до спрямованості та методології науково-педагогічних досліджень. Сучасна ситуація у сфері дошкільної освіти у зв'язку з урахуванням динамічних характеристик розвитку суспільства потребує дослідження теоретико-методологічних і практичних засад виховання у дітей та педагогів екоцентричної поведінки, зумовленої необхідністю збереження та відтворення природного та суспільного оточення, переходу від звичайної трансляції екологічного знання до ціннісної та відповідальної еколого-освітньої діяльності. Аксиологічне ядро має становити сутність нового, відкритого погляду на визнання значущості та невідкладності виховання відповідальної екологічно доцільної поведінки всіх суб'єктів освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема екологічної освіти й екологічного виховання дошкільників є актуальним напрямом у дошкільній педагогіці, і з самого початку цей напрям розгортався у контексті визначення обсягу природознавчих знань та особливостей їх формування на етапі дошкільного дитинства, а надалі – у контексті пошуку й експериментального обґрунтування адекватного змісту, найбільш оптимальних умов, засобів, методів і прийомів виховання мотиваційно-ціннісного та діяльнісного ставлення до природи й оточення (Г. Беленька, О. Білан, Н. Гавриш, О. Гончарова, Н. Димова, Н. Кондратьєва, Н. Кот, Н. Лисенко, Г. Марочко, С. Ніколаєва, Н. Пермькова, З. Плохій, Н. Рижова, Н. Яришева).

В останні роки у теорії та практиці дошкільної освіти спостерігається інтеграція її гуманістичної та екологічної функції: у центрі освітнього процесу не просто дитина з її потребами, інтересами, цінностями, смислами, а забезпечення її соціально-екологічного розвитку в умовах засвоєння способу

партнерської взаємодії з природним середовищем її життєдіяльності. У цьому контексті варто зробити перегляд сучасних науково-практичних підходів до визначення сутності екологічного виховання дітей дошкільного віку та дослідити тенденції його трансформації під впливом реалій сьогодення.

Мета статті – узагальнення результатів дослідження сутності базових понять екологічного виховання дітей дошкільного віку у науковому доробку.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність системи освіти за формування екологічно-ціннісного ставлення до світу, визначення світоглядно-моральної позиції кожного в цьому світі роблять ще більш актуальними проблему вибору тактики екологічної освіти та виховання дітей, розуміння сутності глибинних змін, що відбуваються у невинному русі від організації природоохоронної діяльності до природодоцільної починаючи з дошкільного віку. Саме дошкільний вік є віком інтенсивного розвитку особистісних утворень дитини, формування основ ставлення до близького та далекого оточення, природи, суспільства, культури (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, В. Кудрявцев, С. Ладивір, Т. Піроженко, Д. Фельдштейн, Р. Чумічова та ін.).

Структура та змістова сутність базового поняття екологічного виховання дошкільників, його педагогічна трансформація презентована у багатьох наукових дослідженнях (Н. Глухова, Н. Горопаха, Н. Кот, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Пустовіт, Н. Рижова, П. Саморукова). Спробуємо простежити, як у науковому дискурсі представлено змістово-цільовий компонент означеного поняття. Аналіз визначень доводить, що єдиного тлумачення означеного поняття не існує, і це зумовлюється різними дослідницькими позиціями науковців. Поєднає їхні підходи застосування методологічних вимог до розв'язання проблем екологічної освіти й екологічного виховання, обґрунтованих у працях С. Дерябо, І. Зверєва, Н. Моїсеєвої, І. Суравегиної, В. Ясвіна та ін.

Дослідження екологічного термінологічного поля підводить до розуміння сутності базового поняття «екологічне виховання» як системи компонентів, що описують і пояснюють природу цього педагогічного явища на рівні перетинання горизонтальних (на рівні наукового опису) і вертикальних структур (на рівні наукового пояснення). Горизонтальний вимір екологічного виховання, окрім визначення, характеризується функціонуванням його родових вивідних понять: мети, завдання, змісту, результату, форм, методів і прийомів, засобів (тобто підсистеми понять). Зміст цих дефініцій дозволяє найбільш повно досягнути внутрішню структуру (ядро) базового поняття у взаємообумовленій сукупності та відношеннях

його елементів. Вертикальний вимір розкриває внутрішні механізми процесу екологічного виховання, його основні закономірності та принципи.

Звернемо увагу і наведемо приклади відомих визначень екологічного виховання як базового поняття, що подано у держаних документах, довідковій літературі та науковому доробку:

– формування системи поглядів, переконань, які базуються на загальнолюдських нормах і законах розвитку природи, сприяння тісному взаємозв'язку майбутніх громадян із вирішенням конкретних екологічних проблем, цілеспрямоване систематичне засвоєння учнями знань про взаємодію людини та природи [1, с. 3].

– формування в людини свідомого сприйняття довкілля, почуття особистої відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов'язана з перетворенням навколишнього природного середовища, упевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств [2, с. 119];

– система впливу на членів суспільства для формування екологічної культури, гуманності, науково обґрунтованого ставлення до природи на основі національних і загальнолюдських цінностей [3, с. 31];

– формування у людей потреби в бережливому ставленні до природи й розумному використанні її багатств у своїх власних інтересах та інтересах майбутніх поколінь [4, с. 81];

– послідовність етапів навчально-виховної діяльності, спрямованої на формування основоположних якостей екологічно вихованої особистості, досягнення особистістю вищого рівня екологічної вихованості, що передбачає опанування системою наукових знань, умінь, поглядів, переконань, активного дієвого ставлення до навколишнього середовища [5].

– організований і цілеспрямований процес формування системи наукових знань про природу та суспільство, поглядів і переконань, що забезпечують становлення відповідного ставлення молоді до природи, реальним показником якого є практичні дії дітей і молоді щодо природного середовища, які відповідають нормам людської моральності [6].

– систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури [7, с. 282].

Отже, у наведених визначеннях міститься не лише опис певних елементів, що є необхідними та достатніми для розуміння сутності цього терміну, вони можуть уособлювати також і мету, і проміжні завдання, і навіть результат. Виокремлення тих чи інших структурних елементів, на нашу думку, можна пояснити позиціями вчених, з огляду на які вони тлумачать сутність означеного поняття (філософська, соціальна, культурологічна, педагогічна позиції). Загальне визначення поняття

екологічного виховання можна представити таким чином: це система безперервного, цілеспрямованого та послідовного формування екологічної свідомості, екологічного мислення, екологічної етики, екологічної поведінки та загалом екологічної культури особистості на різних вікових етапах її становлення та життєдіяльності.

Згідно з «Концепцією екологічної освіти в Україні» складовими компонентами екологічної освіти є екологічні знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічна етика. А найголовнішим завданням екологічної освіти є формування екологічної культури всіх верств населення. Мета екологічного виховання досягається в єдності з розв'язанням таких завдань: формування системи знань про екологічні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення; формування мотивів, потреб і звичок екологічно доцільної поведінки та діяльності, здорового способу життя; розвиток системи інтелектуальних і практичних умінь із вивчення, оцінки стану і поліпшення навколишнього середовища своєї місцевості; розвиток прагнення до активної діяльності з охорони і відтворення природи. Ці положення конкретизуються у визначенні компонентів (базових понять) екологічного виховання дошкільників із посиланням на вік і соціальну ситуацію розвитку сучасного дошкільця.

Сьогодні поняття екологічної освіти розглядається у дуже широкому сенсі, бо охоплює усі ланки: і суто предметну сферу, й основні компоненти (напрями) екологічної освіти, й екологічне виховання дітей дошкільного віку. Сучасні дослідники доводять, що екологічне виховання дошкільників є унікальною, специфічною та пріоритетною ланкою безперервної екологічної освіти. Її специфіка й унікальність визначається фізіологічними, психологічними та соціальними особливостями дошкільного дитинства, що враховується при обґрунтуванні та структуруванні змісту освіти, виборі відповідних технологій екологічного виховання. Пріоритетність обумовлюється чутливістю та сприятливістю цього вікового етапу в опануванні основ екологічної культури; потенційні можливості цієї початкової ланки не можна упускати. Дошкільне дитинство – це той феномен, який виявляє себе у часі та просторі пізнання цінностей природи та соціуму, опануванні гуманних способів взаємодії людини та природи, у розгортанні власної культуротворчої діяльності [8].

Відповідно подаємо низку визначень, які стосуються екологічного виховання дошкільників (додамо, що терміни «екологічна освіта» й «екологічне виховання» почасти використовуються як синоніми):

– ознайомлення дітей із природою, в основу якого покладено екологічний підхід, за якого педагогічний процес спирається на основні ідеї та поняття екології [9, с. 4];

– безперервний процес навчання, виховання та розвитку дитини, спрямований на формування її екологічної культури, що виявляється в емоційно-позитивному ставленні до природи, довкілля, відповідальному ставленні до свого здоров'я та стану навколишнього середовища, дотриманні певних моральних норм, у системі ціннісних орієнтацій [10; 11];

– оволодіння науково обґрунтованими основами взаємодії людини (суспільства) із природою, цілеспрямований процес формування відповідального ставлення до неї, конкретизує і поглиблює всі складники всебічного розвитку особистості [12, с. 35];

– формування у дитини здатності та бажання діяти відповідно до екологічних знань, набутих у процесі навчання [13].

Загалом, учені висловлюють думку про те, що екологічне виховання дітей дошкільного віку поєднує три взаємозумовлені процеси. Це освіта, виховання та розвиток, спрямовані на формування екологічної культури особистості, практичного та духовного досвіду взаємодії з природою, її збереження та відтворення. У роз'ясненні сутнісних ознак екологічного виховання науковці акцентують увагу на емоційно-ціннісних, інтелектуальних, активних і практичних компонентах. Підтримуємо їхню думку щодо мети екологічного виховання дошкільників: формування початків екологічної культури, розвиток таких її складників, як екологічна свідомість, екологічне мислення й екологічна діяльність.

У наукових джерелах зміст екологічного виховання в узагальненому вигляді розкривається через сукупність таких компонентів, як пізнавальний, ціннісний і діяльнісний. Пізнавальний: знання про природу і життя, природні об'єкти, явища, екосистеми, місце та роль людини у природі, взаємодія природи та соціуму, способи пізнання природи. Ціннісний: екологічно ціннісні орієнтації (гармонія, благодійність, здоровий глузд, моральні цінності, краса, відповідальність тощо). Діяльнісний: орієнтація і психологічна готовність особистості до екологічних практик (трудова діяльність, ігрова діяльність, експериментування, природоохоронна діяльність, природодоцільна діяльність). У конструюванні змісту освіти враховуються базові характеристики особистості дитини-дошкільника, що включають екологічний компонент як віддзеркалення очікуваних результатів. Зміст екологічного виховання у сукупності всіх його складників конкретизовано у чинних програмах дошкільної освіти. Зауважимо, що проблема стереотипів, властивих антропоцентричній парадигмі, у змісті програм розв'язується через перегляд і переосмислення потреб сталого розвитку суспільства і сучасного екологічного поля у бік реалізації ідей екоцентричної парадигми

(наприклад, перехід від споживацької ідеології до партнерської взаємодії з довкіллям). Виокремимо положення, що, на думку Н. Рижової та Н. Кот, мають стати принциповим концентром екологічного виховання: людина – частина природи; міра речей – унікальність життя; узгодження потреб людини з екологічними цінностями та вимогами; повага до всіх форм життя, причому весь освітній процес дошкільного закладу, всі види діяльності дитини та дорослого мають бути просякнутими еко-моральними цінностями.

Незважаючи на різнобічність і поліструктурність у тлумаченні сутності екологічного виховання на рівні його мети, завдань і змісту, на розмаїття позицій та авторських напрямів, усі вони доводять очевидність негативної тенденції, що існує в освітньому полі, пов'язаної із суперечністю між декларацією екоцентричних засад і реальним їх втіленням у практиці екологічної освіти дошкільників, між інтелектуально-пізнавальним насиченням цього процесу та практичним формуванням емоційно-почуттєвої, мотиваційно-моральної та поведінкової сфери дошкільника. У контексті глобальної економічної кризи та парадигми сталого розвитку суспільства загострюється необхідність нагального розв'язання цих суперечностей, і зовсім не випадково у науковому колі активно використовуються і досліджуються на рівні теорії та практики поняття «екологічна поведінка», «природо-доцільна поведінка», «екологічно-мотивована поведінка», «екологічно-доцільна поведінка» дошкільників.

Розуміння сутності, компонентів (складників) екологічного виховання у їх взаємозумовленому зв'язку дозволяє досягати певних успіхів у психолого-педагогічному супроводі екологічного розвитку особистості, формуванні екологічної свідомості й еколого-доцільної поведінки.

Отже, аналіз різних підходів до дослідження сутності екологічної освіти й екологічного виховання доводить, що їх еволюція відбувається у контексті поглиблення й уточнення уявлень про сутнісні характеристики, визнання системоутворювальної ролі екологічного виховання в умовах сталого розвитку суспільства шляхом гуманітаризації природознавчого знання й акцентування на вчинковому складнику екологічно вихованої особистості.

Висновки і пропозиції. Педагогічна трансформація поняття «екологічне виховання» та його системоутворювальних компонентів відбувалася в умовах переходу від антропоцентричної парадигми освіти до екоцентричної. З огляду на синергетичні ідеї екологічне виховання роз-

глядаються у вигляді відкритої, багатовекторної, динамічної та самооновлюваної системи. Аналіз зміни поглядів на взаємодію природи та людини у попередні десятиліття зумовив переосмислення сутності та спрямованості майже всіх елементів екологічного тезаурусу і виокремлення головної тенденції екологічного виховання – виховання екологічно доцільної поведінки особистості. Вивчення сутності цієї наукової категорії має стати перспективним напрямом нашого подальшого дослідження.

Список використаної літератури:

1. Концепція екологічної освіти України. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2002. № 7. С. 3–23.
2. Мусієнко М.М. та ін. Екологія: тлумачний словник. Київ: Либідь, 2004. 376 с.
3. Діденко В.Ф., Діденко Л.В., Кондрашова-Діденко В.І. Людина і світ: словник. Київ: Віра-Р, 1998. 88 с.
4. Толстоухов А.В., Волкова Л.А., Білоус Н.М. Еколого-економічний тлумачний словник-довідник. Київ, 2003. 256 с.
5. Науменко Р.А. Екологічне виховання учнів 5–9 класів шкіл-інтернатів у позаурочний час: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 1994.
6. Курняк Л.М. Формування екологічної культури як пріоритет сучасної освітньої політики. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2006. Вип. 56. С. 223–227.
7. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академія, 2000. 544 с.
8. Гончарова Е.В. Природа как фактор воспитания в педагогических системах прошлого: учебное пособие. Нижневартковский государственный педагогический институт Нижневартовск, 2000. 108 с.
9. Николаева С.Н. Методика экологического воспитания дошкольников. Москва: Академия, 2001. 184 с.
10. Кот Н.М. Про нові аспекти змісту екологічного виховання дошкільників. *Збірник Бердянського державного педагогічного університету*. № 2. *Педагогічні науки*. 2005. С. 54–59.
11. Рыжова Н.А. Экологическое образование в детском саду: Книга для педагогов дошкольных учреждений, преподавателей и студ. Москва: Карапуз Дидактика, 2001. 432 с.
12. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів: Світ, 1994. 144 с.
13. Плохий З.П. Виховання екологічної культури дошкільників. Київ: Редакція журналу Дошкільне виховання. 2002. 173 с.

Ivanchuk S. Ecological education of preschool children in the context of its current definitions

Ecocentric paradigm as a certain theoretical and methodological model allows to fill the educational process with a set of ideas, views, motivations that illuminate the ecological side of life, namely the practice of optimal relations in the dyad "nature – man". The article is devoted to the generalization of the results of research of the essence of basic concepts of ecological education of preschool children in scientific achievements (ecocentric paradigm, ecological education, ecological education, basic concepts of ecological education, ecological culture). The issues of this article are timely and relevant, as evidenced by the activities of international organizations that promote the greening of education, and documents of regulatory and legal support of environmental education in Ukraine. In the context of the paradigm of sustainable development, the relevance of educating ecocentric behavior of the individual is substantiated. The need to review modern scientific and practical approaches to determining the essence of environmental education of preschool children and the study of trends in its transformation under the influence of today's realities. A brief analysis of the definitions concerning the definition of the essence of ecological education, its purpose, tasks and content is given, and the basic direction of ecological development of the child in the conditions of ecocentric paradigm is set. It is proved that their evolution takes place in the context of deepening and clarifying ideas about the essential characteristics, recognizing the system-forming role of environmental education in the sustainable development of society, by humanizing natural science knowledge and emphasizing the action component of ecologically educated personality. It is established that the pedagogical transformation of the concept of "environmental education" and its system-forming components took place in the transition from anthropocentric paradigm of education to ecocentric. It is emphasized that changes in views on the interaction of nature and man in previous decades have led to a rethinking of the essence and direction of almost all elements of the ecological thesaurus and highlight the main trend of environmental education – education of environmentally sound behavior. The study of the essence and content of this semantic series is a theoretical and methodological basis for further research.

Key words: *ecocentric paradigm, ecological education, ecological education, basic concepts of ecological education, ecological culture.*